

מה לספר השירה בתרמילו של החייל?

מה לספר השירה בתרמילו של החייל? על פניו, העניין כה מובן מאלין, עד כדי לעורר מבוכה ואפילו כעס. מהי בכלל השאלה? צריך להסביר: השאלה היא מהו הכלל ומה הוא היוצא מן הכלל: האם החייל הנושא בתרמילו ספר שירה הוא החריג, ואולי להפך?

זאת כמובן שאלה קלאסית, הנטועה בעומק תרבותנו ומארג דימויינו, מהי בעינינו דמות הלוחם האידיאלי? זו לא רק שאלה קלאסית מימים רחוקים, גם בעצם ימינו-אנו מתרוצצות בקרבנו דמויות מתחרות. עוד בעולם העתיק, ביוון הקדומה, יוצג גיבור-העל בדמותו של אכילס. האם היו לו ספרי שירה בתרמילו? נראה שלא. בין היתר, זו היתה אולי גם הטרגדיה האישית שלו, כי טרויה לא נכבשה על ידיו. באחד הימים הוא מצא שם את מותו בקרב מיתר, אולי כי לא היה לו ספר שירה בתרמילו. הניצחון בטרויה הושג דווקא על ידי אודיסאוס, זה המייצג את הגיבור החריג, החכם הערמומי, הקשוב לעצת האלים, איש הקשת הפועל במטחוחי קשת מן המארב ובמסעותיו משתוקק לשירת הסיירות. לנו כיהודים הסובבים בשבילי התנ"ך, המתח הזה חייב להיות מוכר בעתות מצוקה ידענו להזכיר "כי לא לקלים המרוץ ולא לגיבורים המלחמה" (קהלת ט, 11). תפילת חנה מהדהדת בנו במילים "קשת גיבורים חתים ונכשלים אזור חיל... כי לא בכוח יגבר איש" (שמואל א, 9-4). בעבורנו זו כמעט תופעת טבע מוכרת. מקדמא דנא מתרוצצים בקרבנו שני דימויים מתחרים של לוחם אידיאלי: אכילס מול אודיסאוס, עשוי מול יעקב, גלדיאטור מקצוען מול לוחם חרוד תודעת חובה ושליחות, שהוא גם לוחם רוחני. הגלדיאטור לא רק שאינו נושא בתרמילו את ספר השירה, הוא גם לא מוצא בו עניין; אך הלוחם המודרך מכוח רעיון נשגב, כשהוא מתמסר לשליחותו, אינו יכול בלי ספר השירה.

מן התמונה הרווחת שבה מתרוצצות בחיינו שתי דמויות של גיבורי העל, אנו מושלכים אל האופן שבו נתפסת בעינינו תופעת המלחמה בכללותה - וגם בה מתרוצצות שתי שאלות שונות הקשורות זו בזו. האחת - כיצד מגינים על הקיום, איך וכיצד נלחמים? השנייה - לשם מה מתקיימים? מי אנו ומה זהותנו המבקשים להתקיים יחד, לשם מה אנו נלחמים ולמען מה? השאלה הראשונה ממוקמת וממוקדת בפעולה הפיזית, השאלה השנייה ממוקדת בהשקפת עולם במרחב הרוחני. גם בין אנשי רוח מובהקים שמעתי לא פעם את האמירה עוזב "רוחניות", דבר "תכלס", "תגיד מה צריך לעשות, מה הולכים לעשות". במשך השנים הבנתי כי דיבור כזה פשוט מתכחש להבנה, שהמצפן שאני מחזיק בידי, במיוחד בשעת מאבק ומשבר, הוא קודם כל מצפן רוחני והוא כלי עבודה חיוני לא פחות מנשק. לא רק שנדרשת ללוחמים יכולת מלאה למתן תשובות רלוונטיות לשתי השאלות בכריכתן יחד, אלא אף יהיה זה חסר תועלת להוביל לוחמים לקרב, בשעה שאין ביכולתי לספק להם מענה רציני ומשכנע לשתי השאלות.

זהו בדיוק הצורך בספר השירה בתרמיל הלוחם, בלעדיו אין מילים נכונות לחיבור בין השאלות.

בין הלוחם, המחויב לרעיון נצח, ושבשליחותו הוא פועל, לבין שירה, קיים קשר עתיק יומין וכך גם במדרש על רבוה וברק בן אבינועם במלחמת סיסרא:

"ויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי". אמר רבי נחמיה: "אם תלכי עמי לשירה ואלך עמך למלחמה". ותאמר: "הלוך אלך עמך אפס כי לא תהיה תפארתך". אמר רבי ראובן: אמרה לו מה אתה סבור שתפארתה של שירה נמטרה לך לבדך? ותשר דבורה וברק" (בראשית רבא מ').

הם שרו שירה גדולה גם במלחמה וגם לאחריה.

אז מי הוא החייל הרצוי ומה מניע אותו? בסיכום הלחימה בעזה, "צוק איתן" בקיץ 2014, ישבתי עם מפקדי חטיבת הצנחנים. מפקד החטיבה, אל"מ אליעזר טולדנו, אמר למ"פ ולמג"דים בסיום דבריו "עשיתם עבודה נפלאה, משוררים יכתבו עליה שירים". הערתי במקום כי בפלמ"ח השירים נכתבו באוהלי הלוחמים - בידי מפקדים ולוחמים, עכשיו זה התפקיד שלכם!

חנן פורת בפירושו לתורה, בשלושה פרקים במעט מן האוד, בדינו במשמעות הסנה הבורע באש, הקריש מקום מיוחד לחנה סנש ולשירה 'קול קרא והלכתי', לשורה בשירו של יענקל'ה רוטבליט 'רואים רחוק רואים שקוף', המדגישה את הסנה הבורע ולנאום של מוש זילברשמיט - מפקד גוש עציון, ימים ספורים לפני נפילת הגוש באייר תש"ח. שלושתם קשורים בנושא אחד משמעותי: במקור הכוח המניע לוחם בדמות יעקב, לוחם המונע בכוחה של שליחות נעלה:

"קול קרא והלכתי / הלכתי כי קרא הקול / הלכתי לבל אפלא / אף על פְּרִשֶׁת דְּרָכַי / סְתַמְתִּי אֲזַנִּי בְּלִבֵּן הַקֶּר / וּבְכִיתִי / כִּי אֶבְרַתִּי דְבָר" (חנה סנש, 'קול קרא והלכתי').

חנן פורת נתן דעתו לא רק לתודעת השליחות ולגודל הציות של חנה סנש לקול שקרא לה ללכת, אלא גם לבכיה ולשאלה על מה בכתה ומה איבדה? מה יש לומר? העניין כה מוכר ופשוט. לוחמים שאינם גלדיאטורים בנשמתם, מאבדים כל יום משהו וחיים את יומם ואת לילם במצוקה מתמשכת. במקום הזה שרוי דוד האומר בעומרו לקראת קרב: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שיבתי בבית ה' כל ימי חיי..." (תהלים כ"ו 4).

גם אני כחייל ותיק מצאתי עצמי בכל יום מאבד משהו חשוב; התרגלתי למצוקת האובדן המתמדת שהפכה לי להרגל.

כאן גדולתו ויצירתו של חנן פורת, בעצם החיבור, בין ההיחלצות שבשליחות הקורא, על הכאב והאובדן הכרוכים בכך, לבין תיאורו של רוטבליט לכוח המניע להיחלץ לשליחות באמירה "הנני" (מתוך השיר 'רואים רחוק רואים שקוף'):

"בְּן אָדָם כְּמוֹ עֵץ שֶׁתוֹלַע עָלָיו מִיָּם / שֶׁרֶשׁ מְבַקֵּשׁ / בֶּן אָדָם כְּמוֹ סֶנֶה מוֹלֵךְ הַשָּׁמַיִם / בּוֹ בּוֹעֵרֶת אֵשׁ".

לצערתי, לא ממש רצוי היום לאדם מן היישוב להיחשף כמי שאש בווערת בו. יום אחת, ברגע של שיחת מסדרון, אמרתי לאהוד ברק, כשהיה שר הביטחון, כי לו היה מתגייס היום כנער, ייתכן שלא היה מתקבל לסיירת מטכ"ל. עוד היו מזהים בו אמביציית יתר ודוחים אותו כאדם שבווערת בו אש, סוג של גורם סיכון. דווקא בשל כך בחר חנן פורת להצמיד לעניין ה"קול הקורא" ו"הסנה הבורע" את דבריו של מוש זילברשמיט שנאמר בכ"ה בניסן תש"ח, על קבר לוחמים:

"מה אנו ומה חיינו - אפס וכלום!

העיקר הוא המפעל בו אנו חיים.

נִפְּהָ בְּאוֹיֵב בְּכָל מְקוֹם שֶׁנִּשְׁגִּיגוּ

נִפְרִיעַ לוֹ לִמְשַׁח אֶת זַמְמוֹ!

תְּשׁוּבְתָנוּ נְחוּשָׁה:

נִצַּח יְרוּשָׁלַיִם!"

מילים אלה, המהדהדות מאז בהרי גוש עציון, נחוצות לנו על מנת לחבר בין שתי השאלות הגדולות: איך וכיצד נלחמים, ולשם מה נלחמים.

אם כל כך פשוט וברור, אז איך בכלל חשבנו, או מישוהו אחר חשב,

עמיר עקיבא סגל

בשלב הזה

אֲנָשִׁים פְּתָבוּ עַל הַבֶּן הַמֵּת
 אִין מַה לְהוֹסִיף לָזֶה
 בְּשֶׁלֶב הַזֶּה
 פֶּתַח נִסְגָּר
 הָרִים בְּרֻקָּע
 בְּנִינֵי מַגּוּרִים חֲדָשִׁים
 גַּם בִּירוּשָׁלַיִם
 אוֹת סִרְבָּנוֹת בְּבֶשֶׁר
 אוֹת שְׂרוֹת בְּבֶשֶׁר אַחַר
 קוֹלוֹת עָלוּ
 מִתּוֹךְ דִּירוֹת שְׂכוּרוֹת
 אֲנַחְנוּ לֹא נִשְׁאָר
 כָּאֵן בְּכָל מַחִיר

צריך להמשיך

אֶבֶק מְכַסֶּה אֶת הַבֶּשֶׁר
 אִי אֶפְשֶׁר לְשַׁמֵּעַ
 אֶת הַצִּעְקוֹת
 אֶת הַהוֹרָאוֹת
 מִפְּנֵים אֶת הַבֶּשֶׁר
 לְזַכֵּר אֶת זֶה
 לְהַמְשִׁיךְ הַלְּאֵה
 לְחַפֵּשׂ אֶת הַסִּמְנִים
 אִין סִמְנִים

שיכולים לוחמים לשרוד בחשכה הגדולה של מצוקת המלחמה, בלי שירה, בלי מילים מאירות, בלי היכולת לספר לשם מה?
 כראי בנקודה זו להשוות בין שני שירים כשתי דוגמאות מובהקות:
 "אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה/ את אור היום הסתירו שמי העננה/
 זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא/ ומצערנו עוד ירעים אנחנו פה..."
 ('שיר הפרטיזנים', הירש גליק)

בחשכה שלא היתה כמוה, לוחמים יהודים, במציאות שנראתה אז, על פי הגיונה, כחסרת כל פתח לתקווה, שרו על מה שעתידי לקרות, על יום נכסף שעוד מעט יעל ויבוא. ברטולט ברכט, לעומתם, שר בימים חשוכים על מה שקורה, על ימים חשוכים:
 "ימים חשוכים! האם שרים שירים בימים חשוכים? / כן! שרים שירים בימים חשוכים. / על מה שרים? / שרים על ימים חשוכים" (ברטולט ברכט, 'ימים חשוכים' (ציטוט מן הזיכרון, כפי שקלטתי ממורי פרופסור יהודה אלקנה).

ברוח אמונת הפרטיזנים, בימיה הקשים של מלחמת יום הכיפורים, כתבה נעמי שמר בשירה 'לו יהי': "עוד יש מִפְּרֶשׁ לְכֹן בְּאֶפֶק/ מוֹל עֲנָן שְׂחוֹר כְּבֵד/ כֹּל שְׁנִבְקֶשׁ לוֹ יְהִי".

כמה פשוט: זו הוויית האמונה הנאחזת בכל זיק של תקווה, ביריעה ש"תמיד הכי חשוך לפני עלות השחר" (שלום חנוך). בבחינת: "להגיד בבוקר חסוך ואמונתך בלילות" (תהלים צ"ב 3).

שוב העניין נראה כה ברור ומה יש להוסיף ולדבר, אלא שבשנים האחרונות נושבות רוחות אחרות והן הולכות ומתעצמות.

על חנה סנש נכתב באחרונה ספר חדש: **אסורה בארץ חדשה: סיפורה של המהגרת חנה סנש**. רותי גליק, חוקרת מגדר, מבקשת בספרה להציג את חנה סנש באור אחר: לא כגיבורה הנחלצת לשליחות נעלה, אלא כנערה בודגנית, מהגרת בארץ חדשה, נאבקת בקיבוץ שדות ים בדיכוי של ניצול מגדרי, בעבודת יומה במכבסה ובשטיפת כלים. השליחות הצנחנית קסמה לה כמפלט ממצוקת דיכוי של חיים אפורים, והיא לא קמה ללכת רק מתוך ציות הרואי לקול קורא.

אביחי בקר, באופן דומה, מ"פ בגולני, גיבור מלחמת יום הכיפורים בקרב החרמון, איבד את רגלו במובלעת בואכה מזרעת בית ג'ן, התראיין לרדיו ואמר על לוחמיו בגולני: "מה הניע אותם להמשיך להסתער עד כלות עד פסגת החרמון? אין לי הסבר אחר, פרט לכך שהם באו משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות - ולא היה להם מה לאבד". התרסתי בפניו - בנוכחות קצינים רבים: מדוע אתה לוקח מהם את תודעת החובה וכוח ההנעה העצמי, את רוח הגבורה, השליחות והאמונה? מדוע אתה שולל מהם את מעלת האחריות האישית לגורל האומה והמולדת?

מול הרוח האחרת הזאת, המתקשה לשיר שירה חדשה שתספר מחדש ברוח ימינו, על מה ולמה ראוי להיאבק בארץ הזאת, נחוץ לחדש את אוצר השירה הנישא בתרמיל החייל.

בימיו ובלילותיו של החייל, הרוויים על פי טבעם במצוקה ובקושי, אין להתפלא שהשירה היא מזוהר כה נחוץ. השירה יכולה להיות גשר המחבר בין המציאות המעיקה, המשמימה לעתים עד כאב, לבין החלום והאור: גשר הנמתח בין המציאות, במלוא חשכתה, לבין רעיון נשגב, וחוט של תקווה המצוי לעתים רק בידי משוררים ונביאים.